

Олександр Наровлянський,

кандидат педагогічних наук,

заступник директора Українського державного центру

національно-патріотичного виховання,

краєзнавства і туризму учнівської молоді,

Україна, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-5778-7401

e-mail: al_dan@ukr.net

ОСВІТНІ ЕКСКУРСІЇ ТА ПОДОРОЖІ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ XV – XX СТОЛІТЬ

Анотація. Стаття присвячена визначенню поглядів західноєвропейських педагогів на освітні екскурсії та їх використання у навчальних закладах. Виявлено західноєвропейських педагогів, які у період XV – XX століть висловлювали думки щодо місця екскурсій у освітньому процесі. Визначено, що одним з перших на важливість виходу учнів за межі класу та використання прогулянок та екскурсій в освіті звернув увагу Франсуа Рабле. Встановлено, що він пропонував проводити для учнів екскурсії як на природу, так і до ремісничих майстерень. Встановлено, що Ян Амос Коменський та Джон Локк пропонували включати подорожі до діяльності навчальних закладів. Ними було визначено найбільш прийнятний вік для проведення навчальних подорожей. Зазначено, що Йоганн Генріх Песталоцці та Адольф Дистервег одними з перших вказали на роль наочності як теоретичну підставу використання екскурсій у освітньому процесі. Вони обґрунтовували принцип природовідповідності в освіті. Також вони запропонували використовувати екскурсії для реалізації цього принципу та посилення наочності. Виявлено позиції Августа Германа Франке та Йогана Фридриха Гербарта щодо організації освітніх екскурсій у різних типах навчальних закладів. Вказано, що на початку XX століття Георг Кершенштейнер був ентузіастом упровадження екскурсій у освітній процес як елементу «державогражданського виховання». Відзначено, що американський філософ та педагог Джон Дьюї вказував на зв'язок між освітою та реальним досвідом. Цей досвід може набуватися під час відвідування бібліотек, музеїв, організації подорожей. Відзначено роль Августа-Генріха Любена у розробці теорії освітніх екскурсій та їх упровадженні у практику вітчизняної освіти у другій половині XIX, зокрема через методичну літературу. Встановлено, що у західноєвропейській педагогічній думці протягом шести століть визнано роль екскурсій у освіті.

Ключові слова: освітній туризм, екскурсії, подорожі, середня школа, Західна Європа.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із завдань реформи української школи на сучасному етапі є пошук ефективних методів викладання, наближення навчання до життя, практики, формування в учнів навичок спостереження, аналізу, критичного осмислення навчального матеріалу та життєвого досвіду. Важливу роль у досягненні цих завдань відіграє, на нашу думку, широке використання різноманітних методів, серед яких чільне місце мають посісти освітні екскурсії. Саме тому доцільним є аналіз та узагальнення підходів до організації освітніх екскурсій у різні історичні епохи, зокрема місця, що займають освітні екскурсії у науково-публіцистичній спадщині видатних педагогів Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми освітнього туризму були предметом вивчення ряду вітчизняних та зарубіжних науковців. Детальний аналіз феномену освітнього туризму здійснила Л. Ткачук, яка у своїй статті проаналізувала особливості та географію освітнього туризму, виявила окремі тенденції його розвитку (Ткачук, 2024). Теоретичним аспектам дитячо-юнацького туризму присвятив ряд досліджень С. Фокін (Фокін, 2021). Феномен соціального туризму та його роль у вихованні підростаючого покоління у сучасних умовах, ресурсний потенціал України для розвитку активного туризму дослідив О. Колотуха (Колотуха, 2022). Можливості пішхідного туризму для освіти та виховання досліджував ряд австрійських дослідників ([U. Scholl-Grissemann, M. Peters, B. F. Bichler, E. Happ, 2022](#); [B. F. Bichler, M. Peters, 2022](#)). Просвітницькому туризму було присвячено докторську дисертацію Т. Дудки (Дудка, 2018). Розвитку інклюзивного туризму присвячено ряд наукових розвідок О. Кравченко (Кравченко, 2020). Низка досліджень присвячена особливостям розвитку туризму у постковідний період ([Kramáreková; Petrikovičová; Krogmann; Grežo, 2023](#); [Šťastná; Vaishar; Tuzová, 2023](#)).

Однак у жодному з вказаних досліджень автори не торкалися педагогічної спадщини відомих західноєвропейських педагогів з питань освітнього туризму. Чи не єдиним виявленим нами дослідженням, де автор звертається до вказаної теми, є дисертаційне дослідження та монографія ізраїльського дослідника Гіля Гертела. У них, поряд з ґрунтовним дослідженням освітнього туризму в Ізраїлі, автор проаналізував погляди ряду західноєвропейських педагогів, зокрема Я. Коменського, на освітній туризм та його роль у вихованні та становленні молоді (Gil Gertel, 2012, 2018).

Таким чином, педагогічна та наукова спадщини західноєвропейських науковців XV – XIX століть з питань освітнього туризму недостатньо досліджена у вітчизняній та й зарубіжній літературі.

Метою статті є визначення поглядів західноєвропейських педагогів XV – XIX століть на місце освітніх подорожей та екскурсій у освітньому процесі, можливості цієї форми організації освітнього процесу у формуванні молоді та оволодінні нею основами наук. Завданням також є аналіз поступової трансформації поглядів на освітній туризм протягом вказаного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з перших висловив думку про доцільність використання екскурсій в навчанні французький письменник-гуманіст XVI століття Франсуа Рабле (1493 – 1553). У своєму найвідомішому творі – «Гаргантюа та Пантагрюель» він, критикуючи панівну на той час систему навчання, вказав на ефективність безпосереднього знайомства з об'єктами вивчення, на доцільність прогулянок в природу, в ремісничі майстерні. У розділі XXIV автор вказує: «...ходили дивитися, як топляться метали або відливаються гармати, ходили до гранярів, золотарів, шліфувальників самоцвітів, до алхіміків та монетників, до килимників, ткачів і шовкопрях, до годинників, дзеркальників, друкарів, органістів, фарбарів та всяких інших майстрів і, даючи всім на вино, вивчали ремесла і знайомилися з винаходами в тому чи тому ремеслі... Замість гербаризувати, вони відвідували склепи дрогистів, білярів, аптекарів, якнайпильніше розглядали плоди, коріння, листя, живицю, насіння, чуженецькі масті і зараз же метикували, яким способом

їх підробити. Ходили дивитися на ливоскоків, рухлярів і штукарів, причому хлопець стежив за їхніми жестами, вивертами, цибами і дослухався до їхнього балаклійства, особливо подобалися йому пікардійські шонійці – от уже хто вроджені перебенді, от уже хто мастаки верзти на галай-балай...». Крім ближніх екскурсій до природних та ремісничих об'єктів автор говорить і про екскурсії до найближчих міст, вказуючи не лише на їх освітнє значення, але й на те, що такі екскурсії забезпечують також психологічне розвантаження: «...аби допомогти учневі скинути надмірну розумову напругу, обирав раз на місяць якусь ясну та погідну днину, і вони зранку вибиралися за місто: у Жантильї, в Булонь, у Монруж, у Пон-Шарантон, у Ванв або ж у Сен-Клу». При цьому Ф. Рабле вказує на те, що «хоча ці вправи попервах і здалися йому [учневі] важкі, одначе з часом зробилися такі приємні, легкі й утішні, що радше скидалися на королівські розваги, ніж на школярську науку» (Рабле, n.d.).

Прибічником використання наочного навчання був видатний чеський мислитель та педагог Ян Амос Коменський (1592–1670). У творі «Велика дидактика» він пропонує йти від спостереження (показу) до пам'яті, потім розуміння, а далі судження. Однією з умов легкого навчання вважає викладання за допомогою зовнішніх відчуттів. Для досягнення успіху у навчанні Коменський пропонує всіма засобами збуджувати у дітей жагу до знання та інтерес до навчання, а одним з засобів пожвавлення дитячої цікавості вказує на показ дітям предметів, що можуть викликати в них захоплення. Він вважав, що важливо, аби початок пізнання виходив завжди від зовнішніх почуттів, зі спостереження предметів, щоб все викладалося через власне спостереження та чутливу наочність (Коменський, 1940). Ця рекомендація повною мірою може реалізовуватися саме в процесі навчальної екскурсії.

Ян Амос Коменський був піонером періодизації навчання, запропонувавши поділити весь час навчання на чотири періоди: дитинство – материнське піклування, отрочтво – у школі елементарній або народній школі рідної мови, юнацтво – у латинській школі чи гімназії, зрілого юнацтва

(зрілості) – у академії. Поряд з навчанням в академії в період зрілого юнацтва він пропонує забезпечувати навчання через подорожі, відводячи їм місце протягом та після шести років навчання в академії. При цьому Я. Коменський погоджується зі словами Платона щодо того, що юнаків не слід відправляти у подорож, поки не припиняться бурні пориви тривожно-стрімкого періоду і поки не прийдуть необхідні для подорожей розсудливість та кмітливість (Коменський, 1940).

Вже у материнській школі Коменський вважав необхідним ознайомити дітей з деревами, птахами, рибами тощо, з поняттями гора, річка, долина, поле, село, замок, місто. До навчального плану гімназій він пропонував запровадити серед іншого історію та географію (Коменський, 1940).

Значну увагу приділив подорожам англійський педагог, філософ, економіст Джон Локк (1632–1704). У своєму творі «Думки про виховання» він вказує, що «останньою частиною виховання звичайно є подорож, у якій, як правило, бачать завершення справи – те, що закінчує формування джентльмена». Він вказує, що подорожі дають великі переваги. Зокрема, говорячи про подорожі в іноземні держави, він вказує на можливість засвоєння іноземних мов, підвищення розумового розвитку та збагачення практичним досвідом завдяки спостереженню та спілкуванню, посилення розсудливості та досвідченості. Водночас він висловлює думку про те, що усталена на той час практика подорожей у віці з 16 до 21 року є не надто корисною, що у цьому віці людина вже відчуває себе дорослим, намагається вийти з під контролю вихователів, але недостатньо готова до самостійного прийняття рішень. Крім того, на думку Дж. Локка у цьому віці людина вже гірше сприймає іноземні мови, аніж в більш молодшому віці – від семи до чотирнадцяти-шістнадцяти років. Тому він пропонує організувати подорожі у більш ранньому віці, однак вважає необхідним супровід подорожуючої дитини вихователем (Дж. Локк).

Німецький педагог та богослов Август Герман Франке (1663–1727) при організованих ним навчальних закладах (середній навчальний заклад *Pädagogium regium*, латинська школа, притулок для найбідніших дітей) створює

ботанічний сад, природничо-історичний та фізичний кабінети, водить учнів по майстерням, щоб знайомити їх з виробництвом предметів оброблюючої промисловості, улаштовує учням ботанічні екскурсії, при чому учні під керівництвом вчителя збирають рослини та сушать їх для гербарія (Vakhterov, 1918).

Будувати навчання на основі спостережень вважав необхідним швейцарський педагог Йоганн Генріх Песталоцці (1746–1827). Перш за все, він зазначав, що для досягнення оптимальних результатів метод, яким викладаються наукові дисципліни, повинен безпосередньо виходити з людської природи. Він вказує на доцільність по можливості розпочинати вивчення будь-якого предмету із безпосереднього ознайомлення з ним, закликає не обмежуватися «академічним» вивченням (Песталоцці, 1963). Найвищим основним принципом навчання, абсолютною основою будь-якого пізнання він вважає споглядання (наочність). Педагог зазначає, що «необхідно оживити навчання дітей в першу чергу за рахунок тих розділів, де живі уроки дає сама природа... Правильність узагальнень діти повинні мати можливість перевірити... там де це можливо за допомогою безпосереднього спостереження над тими реальними предметами, з якими ми бажаємо їх ознайомити...» (Pestalotstsi, 1963). У Пам'ятній записці про свій метод він закликає у процесі навчання спостерігати природні явища та об'єкти. Він пропонує здійснювати з дітьми прогулянки (екскурсії) у природу, збирати при цьому рослини та, у подальшому, проводити бесіди стосовно цих прогулянок, робити на підставі отриманих на прогулянці вражень, висновки, звертає увагу на те, що для кращого сприйняття та ознайомлення з оточуючим світом, необхідно направляти дитину на цілеспрямоване спостереження в природі. Необхідно ретельно відбирати предмети для показу дитині, відбирати в кожній галузі предмети, що найповніше мають найсуттєвіші ознаки в цій галузі і тому найбільше придатні для того, щоб звернути увагу дітей на сутність предмету на відміну від його мінливих якостей (Pestalotstsi, 1961).

Внесок у розвиток теорії наочного навчання вніс видатний німецький педагог Адольф Дистервег (1790–1866). Основним принципом освіти та виховання він вважає природовідповідність. Проявом цього принципу він, зокрема, вважає навчання дитини через ознайомлення з оточуючим світом, наочність, через розвиток органів відчуття дитини. Він повною мірою підтримував висунутий Песталоцці «принцип наочності, безпосереднього сприйняття через органи відчуттів», висловлював думку, що принцип природовідповідності у початковій школі означає наочність навчання. Визначаючи шляхи реалізації принципів природовідповідності та наочності у викладанні різних предметів, Дистервег, торкаючись викладання природознавства (він включав сюди ботаніку, зоологію, географію, фізику), наполягає на необхідності безпосереднього ознайомлення дітей з об'єктами вивчення, вказує на необхідність «виходу з чотирьох стін школи» (Disterveg, 1956).

Німецький педагог та психолог Й.-Ф. Гербарт (1776–1841) вважав необхідним вже з восьми років надавати дитині початкові знання про природу, при цьому вивчати її насамперед через ознайомлення з рідною природою. Також він звертав увагу на необхідність використання живого безпосереднього знайомства з предметами та об'єктами вивчення завжди коли це можливо (Федчишин, 2009).

У XIX столітті ідеї використання екскурсій у освітньому процесі, перш за все, при вивченні природничих наук поступово набувають поширення в західній Європі. Серед ентузіастів цього напрямку слід відзначити Августа-Генріха Любена (1804–1873) – німецького методиста, педагога, директора семінарії в Бремені, автора підручників та методичних посібників з географії, ботаніки, зоології. В 30-40-рр. XIX століття він надрукував в Німеччині низку творів, що набули широкого розповсюдження та популярності не лише в Німеччині. Він наполягав на необхідності розпочинати вивчення з рідної місцевості, з близьких та знайомих дитині об'єктів, пропонував широко використовувати самостійну роботу учнів. Одним з основних методів роботи з

вивчення природознавства вважав екскурсії, які забезпечують як безпосереднє ознайомлення дітей з об'єктами вивчення, так і надають можливості для організації самостійної роботи учнів. Водночас він вказував на можливості екскурсій в естетичному вихованні дітей, формуванні навичок порівняння, розвитку мислення. Частина творів Любена з середини XIX століття була відома передовим педагогам на території сучасної України.

Одним з шляхів «державограмадянського виховання» вважав «мандрівні гуртки» німецький педагог Георг Кершенштейнер (1854–1932) (Кершенштейнер, 1918).

Прибічником упровадження екскурсій та подорожей до освітнього процесу був американський філософ та педагог Джон Дьюї (1859–1952). Він наполягав на тому, що освіта базується на реальному досвіді, між ними існує нерозривний зв'язок, що основна ідея нової філософії освіти полягає у тісному та необхідному зв'язку між освітою та реальним досвідом. Одним з висновків з цього твердження було те, що опора на досвід учня вимагає знайомити його з бібліотеками, музеями, організувати подорожі тощо. Недоліком традиційної освіти він вважав відірваність від навколишнього середовища, адже в традиційній школі достатнім було використовувати шкільну кімнату, парти, дошку, шкільний двір. Вона не вимагала від учителя знати історичні, природні, культурні, економічні можливості оточуючого школу середовища, щоб використати його у освітньому процесі. Нова, пропонована Дьюї, система освіти, навпаки, передбачала використання навколишнього світу як джерела знань та досвіду (Dewey J., 1938).

Висновки. Таким чином, низка західноєвропейських педагогів у різні історичні періоди зверталася у своїй творчості до питань використання екскурсій у освітньому процесі. Певне значення наочному методу навчання та безпосередньому знайомству з об'єктами вивчення надавали Я. Коменський, Песталоцці, Ф. Рабле, Дж. Локк та інші. А. Франке, А. Любен не лише висловлювали думку про доцільність використання екскурсій, прогулянок та

подорожей у освітньому процесі, але й упроваджували їх у практичну діяльність окремих закладів освіти. На межі XIX та XX століття активними провідниками ідей освітнього туризму стали Дж. Дьюї, Георг Кершенштейнер. Таким чином, освітній туризм набув визнання у західноєвропейській системі освіти як ефективний метод унаочнення та ознайомлення учнів з навколишнім світом.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому доцільним є аналіз поглядів сучасних західноєвропейських педагогів на освітній туризм, аналіз практичного досвіду використання екскурсій в освіті за кордоном, а також порівняльний аналіз поглядів вітчизняних та західноєвропейських педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Грицюта, В., & Редіна, О. (2020). Екскурсійна діяльність як засіб національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України», присвяченої 90-річчю дитячо-юнацького туризму в Україні: збірник наукових праць (с. 351-358). Київ, Кропивницький.
- Дудка, Т. Ю. (2018). Просвітницький туризм в історико-педагогічних умовах IX – 30 рр. XX ст.: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.
- Кершенштайнер Г. (1918). Що таке державногромадянське виховання (с. 50). Друк. «Союзу Визволення України».
- Колотуха, О. (2022). Феномен соціального туризму як сучасна технологія виховання піростаючого покоління. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 7-8(121-122), 268–280.
- Коменський, Ян Амос. (1940). Велика дидактика. У Вибрані педагогічні твори. (Т. 1, с. 123–125).
- Кравченко, О. (2020). Нормативно-правові засади впровадження інклюзивного туризму як засобу реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки, 20, 128–147. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v20i1.403>
- Локк, Дж. (б. д.). Думки про виховання. http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Locke/Locke_John_Thought_concerning_education.html
- Рабле, Ф. (б. д.). Гаргантюа і Пантагрюель. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3979&page=12>
- Ткачук, Л.М. (б. д.). Освітній туризм у світі й в Україні. https://core.ac.uk/outputs/296365383/?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1 .
- Федчишин, Н. О. (2009). Дидактична система Йоганна Фрідріха Гербарта та її вплив на розвиток вітчизняної освіти : дис. ... канд. пед. наук.. Терноп. нац. екон. ун-т.
- Фокін, С. (2021). Теоретико-практичні засади організації дитячо-юнацького туризму. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і

- прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України», присвяченої 70-річчю утворення Льотної академії НАУ: збірник наукових праць (с. 308–314).
- Dewey, J. (1938). *Experience And Education*. Macmelan Company.
- Disterveg, A. (1956a). O prirodosobraznosti i kulturosobraznosti v obuchenii. V *Izbrannie pedagogicheskie sochineniya*. (s. 227).
- Disterveg, A. (1956b). Printsip elementarnogo obucheniya. V *Izbrannie pedagogicheskie sochineniya*. (s. 273).
- Disterveg, A. (1956c) Printsipi Pestalotstsi v dele vospitaniya i obrazovaniya (rech, proiznesennaya v Berdine 12 yanvarya 1845 goda, v den prazdnovaniya stoletiya so dnya rozhdeniya Pestalotstsi). V *Izbrannie pedagogicheskie sochineniya*. (s. 252).
- Disterveg, A. (1956d). Tri zametki o pedagogike i stremleniyakh uchitelei. V *Izbrannie pedagogicheskie sochineniya*. (s. 240).
- Gil Gertel. (2002). *School Field Trips and Their Signification for Educators and Students during the Period 1920-1980*. Thesis submitted for degree Doctor of Philosophy. Tel Aviv University. Faculty of Humanities School of Education.
- Pestalotstsi, I. G. (1963a). Metod. Pamyatnaya zapiska. V *Izbrannie pedagogicheskie proizvedeniya* (T. 2, s. 177).
- Pestalotstsi, I. G. (1963b). Kak Gertruda uchit svoikh detei. List devyatii. V *Izbrannie pedagogicheskie proizvedeniya*. (T. 2, s. 329).
- Pestalotstsi, I. G. (1963c). Kak Gertruda uchit svoikh detei. List desyatii. V *Izbrannie pedagogicheskie proizvedeniya*. (T. 2, s. 345).
- Pestalotstsi, I. G. (1963d). Ministru Shtapferu V *Izbrannie pedagogicheskie proizvedeniya*. (T. 2, s. 168).
- Pestalotstsi, I. G. (1963e). Pamyatnaya zapiska o seminarii v kantone Vo. V *Izbrannie pedagogicheskie proizvedeniya* (T. 3, s. 216–217).
- Pestalotstsi, I. G. (1961). Pisma uchitelyu Petersenu. V *Izbrannie pedagogicheskie proizvedeniya*. (T. 1, s. 260–261).
- Vakhterov, V.P. (1918). *Predmetnii metod obucheniya*. (s. 10). Tipografiya Sitina.
- גיל גרטל גיל – הטבע דרך גרטל גיל – הטבע דרך גרטל גיל – הטבע דרך גרטל גיל (Гил Гертел. Шлях у природу). Тель-Авив, 2018.

REFERENCES

- Vakhterov, V.P. (1918). *Predmetnii metod obucheniya*. (p. 10). Typohrafiya Sitina.
- Hrytsiuta, V., & Redina, O. (2020). Ekskursiina diialnist yak zasib natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi. *Materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy», prysviachenoї 90-richchiu dytiacho-yunatskoho turyzmu v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats*. (pp. 351–358). Kyiv, Kropyvnytskyi. [in Ukrainian].
- Dysterveh, A. (1956a). O pryrodosobraznosti y kulturosobraznosti v obuchenyy. In *Yzbrannie pedahohycheskye sochyneniya*. (p. 227).
- Dysterveh, A. (1956b). Pryntsyp elementarnoho obucheniya. In *Yzbrannie pedahohycheskye sochyneniya*. (p. 273).
- Dysterveh, A. (1956c). Pryntsypi Pestalotstsy v dele vospytaniya y obrazovaniya (rech, proyznesennaia v Berdyne 12 yanvaria 1845 hoda, v den prazdnovaniya stoletiya so dnia rozhdeniya Pestalotstsy). In *Yzbrannie pedahohycheskye sochyneniya*. (p. 252).
- Dysterveh A. (1956d). Try zametki o pedahohyke y stremleniyakh uchitelei. In *Yzbrannie pedahohycheskye sochyneniya*. (p. 240).

- Dudka T. Yu. (2018). Prosvitnytskyi turyzm v istoryko-pedahohichnykh umovakh IX – 30 rr. XX st.: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk. National Pedagogical Dragomanov University. [in Ukrainian].
- Kershenshtainer, H. (1918). Shcho take derzhavnohromadianske vykhovannia. (p. 50). Druk. «Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy». [in Ukrainian].
- Kolotukha, O. (2022). Fenomen sotsialnoho turizmu yak suchasna tekhnolohiia vykhovannia pirostaiuchoho pokolinnia. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, 7–8(121–122), 268–280. [in Ukrainian].
- Komenskyi, Yan Amos. (1940). Velyka dydaktyka. In Vybrani pedahohichni tvory. (Vol. 1, pp. 123–125). [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (2020). Normatyvno-pravovi zasady vprovadzhennia inkliuzyvnoho turizmu yak zasobu rehabilitatsii ditei ta molodi z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni nauky, 20, 128–147. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v20i1.403> [in Ukrainian].
- Lokk, Dzh. (n. d.). Dumky pro vykhovannia. http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Locke/Locke_John_Thought_concerning_education.html [in Ukrainian].
- Pestalottsy Y. H. (1963a). Metod. Pamiatnaia zapyska. In Yzbrannie pedahohycheskye proyzvedenyia (Vol. 2, p. 177).
- Pestalottsy Y. H. (1963b). Kak Hertruda uchyty svoikh detei. Lyst deviatii. In Yzbrannie pedahohycheskye proyzvedenyia. (Vol. 2, p. 329).
- Pestalottsy, Y. H. (1963c). Kak Hertruda uchyty svoikh detei. Lyst desiatii. In Yzbrannie pedahohycheskye proyzvedenyia. (Vol. 2, p. 345).
- Pestalottsy, Y. H. (1963d). Mynystru Shtapferu. In Yzbrannie pedahohycheskye proyzvedenyia. (Vol. 2, p. 168).
- Pestalottsy, Y. H. (1963e). Pamiatnaia zapyska o semynaryi v kantone Vo. In Yzbrannie pedahohycheskye proyzvedenyia. (Vol. 3, p. 216-217).
- Pestalottsy, Y. H. (1961). Pysma uchyteliu Petersenu. In Yzbrannie pedahohycheskye proyzvedenyia. (Vol. 1, p. 260-261).
- Rable, F. (n. d.). Harhantiua i Pantahriuel. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3979&page=12> [in Ukrainian].
- Tkachuk, L.M. (n. d.). Osvitnii turizm u sviti y v Ukraini. https://core.ac.uk/outputs/296365383/?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1. [in Ukrainian].
- Fedchyshyn, N. O. (2009). Dydaktychna systema Yohanna Fridrikha Herbarta ta yii vplyv na rozvytok vitchyznianoï osvity: dys. ... kand. ped. nauk. Ternopil National Economic University. [in Ukrainian].
- Fokin, S. (2021). Teoretyko-praktychni zasady orhanizatsii dytiacho-yunatskoho turizmu. Materialy VII Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turizmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy», prysviachenoï 70-richchiu utvorennia Lotnoi akademii NAU : zbirnyk naukovykh prats. (p. 308–314). [in Ukrainian]
- Dewey, J. (1938). Experience And Education. Macmelan Company.
- Gil Gertel. (2002). School Field Trips and Their Signification for Educators and Students during the Period 1920–1980. Thesis submitted for degree Doctor of Philosophy. Tel Aviv University. Faculty of Humanitarities School of Education.
- גיל גרטל (Hyl Hertel. Shliakh u pryrodu). Tel-Aviv, 2018.

Oleksandr Narovlyanskiy,
Candidate of Pedagogic Sciences,
Deputy Director, Ukrainian State Center for
National-Patriotic Education, Local History and Tourism of Students,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-5778-7401
e-mail: al_dan@ukr.net

EDUCATIONAL EXCURSIONS AND TRAVELS IN WESTERN EUROPEAN PEDAGOGICAL THOUGHT OF THE XV - XX CENTURIES

Abstract. The article is devoted to determining the views of Western European educators on educational excursions and their use in educational institutions. The article identifies Western European educators who in the period of the XV – XX centuries expressed their views on the place of excursions in the educational process. It has been determined that François Rabelais was one of the first to draw attention to the importance of students' going outside the classroom and using walks and excursions in education. It is established that he proposed to conduct excursions for students both to nature and to craft workshops. It has been established that Jan Amos Comenius and John Locke proposed to include travel in the activities of educational institutions. They determined the most appropriate age for educational travel. It is noted that Johann Heinrich Pestalozzi and Adolph Diesterweg were among the first to point out the role of visualization as a theoretical basis for the use of excursions in the educational process. They substantiated the principle of natural correspondence in education. They also suggested using excursions to implement this principle and enhance visualization. The positions of August Hermann Francke and Johann Friedrich Herbart on the organization of educational excursions in different types of educational institutions are revealed. It is indicated that at the beginning of the twentieth century Georg Kerschensteiner was an enthusiast for the introduction of excursions into the educational process as an element of “state and civic education”. It is noted that the American philosopher and educator John Dewey pointed out the connection between education and real-life experience. This experience can be gained by visiting libraries, museums, and traveling. The role of August-Heinrich Lübben in developing the theory of educational excursions and their implementation in the practice of domestic education in the second half of the XIX century, in particular through methodological literature, is noted. It is established that the role of excursions in education has been recognized in Western European pedagogical thought for six centuries.

Keywords: educational tourism, excursions, travels, secondary school, Western Europe.